

TÜRK ROMANINDA EŞRAFIN MEMURLAR ÜZERİNDEKİ HEGEMONYASINA BAZI ÖRNEKLER

Dr. Emrah MEYDAN*

Öz: Türk toplum yapısında son derece önemli bir konumda bulunan eşraflar, buldukları bölgelerde çevrelerini yönlendirme ve şekillendirme gücüne sahip kimselerdir. Özellikle taşrada eşraf etkisinin daha güçlü olduğu söylenebilir. Nüfuz alanını genişletmek isteyen eşraf tipi, bu sebeple devlet memurlarını da etkisi altına almaya çalışarak memurlar üzerinde bir baskı unsuru oluşturmaya çalışır. Oluşturulan baskılar neticesinde öncelikle memurlar ve halk üzerinde etkisini artıran eşraf, bu sayede kendi menfaatlerini ön plana alarak artırmayı amaçlar. Bu amaç doğrultusunda meydana gelen haksız, hukuksuz, adaletsiz uygulamalar ve davranışlar ortaya çıkar. Bu durum ise sosyal hayatta bazı kırılmaların meydana gelmesine sebep olur. Sosyal yapıda meydana gelen bu olumsuzluklar ise yazarlar tarafından kaleme alınarak romanlarda bir tema olarak sıklıkla işlenir. Bu çalışmada ise eşraf tipinin yarattığı olumsuzlukları işleyen bazı romanlarda konunun nasıl işlendiği ve eşrafın nüfuzunu hangi yollarla genişlettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, eşrafın ekonomik güç, siyasi güç, eğlence ve ahbaplık yoluyla memurları baskı altına aldıkları görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında memurların uzun görev süreleri ve ekonomik sıkıntıları etkili olmuştur. Ayrıca Türk toplum yapısında memurları devletin temsilcisi olarak görme ve bu sebeple halkın memurlara karşı çıkamaması da önemli bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra memurlar arasında ahlaki açıdan kusurlu kimselerin bulunması da eşraf açısından değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak görülmüştür. Bütün bunların neticesinde eşraf sözcüğü olumsuz bir anlama bürünerek hegemonik eşraf tipi ortaya çıkmıştır. Bu eşraf tipi, memurlar üzerinde baskı kurarak onları kendi çalışanları gibi görmüş ve kendi menfaatleri doğrultusunda devlet işleyişine bile müdahale edebilecek cürete erişmiştir.

Anahtar Kelimeler: eşraf, memur, hegemonya, Türk romanı.

SOME EXAMPLES OF THE HEGEMONIA OF THE NOTABLES OVER CIVIL SERVANTS IN THE TURKISH NOVEL

Abstract: The notables, who are in an extremely important position in the Turkish society structure, are the people who have the power to direct and shape their environment in the regions they are in. It can be said that the notables effect is stronger especially in the provinces. Type of notables who want to expand their zone of influence, therefore tries to create an element of pressure on civil servants by trying to influence civil servants. As a result of the pressures created, the notables, which increased its influence primarily on the civil servants and the public, aims to increase it by putting their own benefits in the foreground. Unfair, unlawful, unjust

ORCID ID : 0000-0003-0039-2625

DOI : 10.31126/akrajournal.1327943

Geliş tarihi : 15 Temmuz 2023 / Kabul tarihi: 04 Ağustos 2023

*Herhangi bir kurumda görev yapmamaktadır.

practices and behaviors occur in line with this purpose. This situation causes some breaks in social life. These negativities occurred in the social structure are often written by the authors as a theme in the novels. In this study, it has been tried to determine how the subject is handled in some novels that deal with the negativities created by the notables type and in which ways the notables expands their influence. As a result, it was seen that the notables suppressed the civil servants through economic power, political power, entertainment and acquaintanceship. The long tenure of civil servants and their economic difficulties were effective in the emergence of this situation. In addition, seeing the civil servants as the representatives of the state in the Turkish society structure and therefore the public's inability to oppose the civil servants has also been an important factor. In addition to this, the presence of morally flawed people among civil servants was seen as an opportunity that should be evaluated in terms of notables. As a result of all these, the word notables took on a negative meaning and hegemonic notables type emerged. This type of notables, by putting pressure on civil servants, saw them as their own employees and had the audacity to even interfere with the functioning of the state in line with their own benefits.

Key Words: notables, civil servant, hegemony, Turkish novel.

Giriş

Türkçe Sözlükte “bir yerin zenginleri, sözü geçenler, ileri gelenler” (TDK, 2019: 826) şeklinde tanımlanan eşraf sözcüğü günümüzde de hâlen aynı anlamıyla kullanılmaya devam etmektedir. Sözcüğü, “çevresindekileri gözeten, koruyup kollayan” manasında ele alırsak son derece olumlu bir anlamla karşılamış oluruz. Esas itibarıyla eşraftan sayılmanın temelinde bu düşünce ve davranış yapısı yer alsa da zamanla bu kavram içerisinde de bazı değişiklikler meydana gelir. Bununla birlikte sözcük olumlu anlamının yanı sıra “etrafındakileri tahakküm altına alan, kendi çıkarını gözetten” manasında olumsuz bir anlam da kazanmış olur. Bu çalışmada daha çok eşraf sözcüğünün olumsuz anlamları üzerinde durarak bu olumsuzlukları meydana getiren sebepler incelenecektir.

Eşraf tipinin ortaya çıkmasıyla devlet yönetimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Eski Türk devletlerinde toprak hükümdarın malıdır. Yani bütün topraklar devletindir. Osmanlı Devleti döneminde de bu anlayış korunmaya çalışılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemlerinde özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla feodal düzene doğru hızlı bir geçiş meydana gelmiştir. Bunun sonucunda ise feodal düzenden beslenen kişiler buldukları bölgelerde zenginliklerini artırarak söz sahibi konumuna gelmişlerdir. Bu kişilerin sonraki nesilleri ise hâkim oldukları bölgelerde “eşraf” olarak anılmaya başlanmıştır. Eşraflar, bazen bölgenin koruyucu gücü olarak ön plana çıkarken bazen de bölgeyi kendi çıkarları için istedikleri biçimde şekillendirmek isteyen güç unsurları olarak ön plana çıkmışlardır. Özellikle ikinci biçimiyle var olan eşraf tipi toplumsal açıdan bazı kırılmalara sebep olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türk toplumunun kültürel ve sosyal haya-

tında bazı değişiklikler meydana gelir. Ancak askerî ve ekonomik alanda gelişmenin öncüsü olarak yine Batı görülür. Bu sebeple Batı Modeli uygulamaları çeşitli alanlarda tatbik edilmeye çalışılır. Fakat Batı'nın elinde bulunan zengin burjuva sınıfı ve bu sınıfın ekonomik getirileri Batı'nın en güçlü yanlarından birini oluşturur. Bu sebeple örnek alınan Batı modelinde olduğu gibi zengin bir burjuva sınıfına ihtiyaç duyulur. İşte bu ihtiyacı karşılamak amacıyla yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi de eşraf ve ayanları Batı burjuvazisinin yerine koyar. Bu durumu Berna Moran şöyle açıklar:

“... gücünü paradan almayan ve bir sınıfa dayanmayan küçük burjuva iktidarı, iktidarda kalabilmek ve tasarladıklarını gerçekleştirebilmek için Anadolu'ya egemen ve ekonomik gücün sahibi olan eşraf ve ayanın desteğine muhtaçtı. Bundan ötürü merkezî bürokrasi diğer kesimlerle savaş sırasında kurulan ittifakları savaştan sonra yavaş yavaş bozarken eşraf ve ayan ile olan ittifakını sürdürdü ve bir anlamda onları iktidara ortak etti. Ticaret ve sanayide güçlü bir burjuva sınıfı yaratmak için, henüz gelişmemiş şehir burjuvazisinin sermaye sahibi olmasına yardım ederken bir yandan da eşrafın topraklarını genişletme çabasına arka çıktı.” (Moran, 2014: 10).

Böylece eşraf, gücüne güç katarak zenginleşmeye ve nüfuzunu artırmaya devam eder. Bu durum eşrafın memur ve halk üzerinde bir egemenlik kurmasına ve bürokrasiye müdahalesine kadar dayanır. Aynı durum için Mehmet Narlı da iktidar partisi döneminin eşraf açısından bir kırılma noktası olduğunu şu sözleriyle belirtir: “Türkiye’de zenginlerin, ağaların, siyaset adamlarıyla yeni bir güç oluşturdukları dönem başlamaktadır. ‘*İbadethaneleri depo yaptıran*’ zamanın iktidar partilileri gittikten sonra, güç, memurlardan zenginlere, esnafa ve siyasetçiye geçmektedir.” (Narlı, 2019: 43-44). Böylece çeşitli sosyal ve siyasal sebeplerle güçlenen eşraf, toplumda bazı sosyal problemlerin meydana gelmesine sebep olur.

Ali İhsan Kolcu, Türk romanını işlenen konu ve temalar yönünden incelediğinde şöyle bir değerlendirmede bulunur:

“Köy romanlarında görülen ağa - (mütegalibe) – şıh – köylü - maraba düzeni birer güç skalasını oluşturur. Aydınlanmanın öncüsü öğretmen, savcı, doktor, mutasarrıf (kaymakam) köye, kasabaya egemen sınıfla çatışır. Aydınlanma bir süre sonra yönetim savaşına dönüşür. Burada eğer varsa ‘eşraf’ sorunu çözmede yardımcı olur. Yoksa hemen her resmi figür yenilerek geri çekilir. Zira siyasal güç demokrasi denilen oy avcılığının emrindedir ve siyasal figürler birer devlet memuru olan aydınlanmacıları hemen daima karşılıklarına alarak onları, bir İngiliz atasözünde olduğu gibi ‘Hiçbir devlet hizmeti cezasız kalmaz’ gerçeğini bir kere daha kanıtlayarak, güçlerini kullanırlar.” (Kolcu, 2017: 164).

İncelediğimiz romanlarda Kolcu'nun belirttiği gibi eşrafın aydınlanmanın öncülerine yardımcı olduğu görülmez. Hatta Kolcu'nun bahsettiği siyasal güçle birlikte olan eşraf, aydınlanmanın öncülerine karşı bir tavır sergiler. Resmî figür olarak nitelendirilen memurların üstlerine düşen yükümlülükleri yerine getirdiklerinde eşraf ile bir çatışma yaşadıkları görülür. Bu durumda yine siyasal figürler devreye girerek eşrafın lehine hegemonik davranışlarda bulunarak memurlar üzerindeki egemenlik baskısını artırır.

Hegemonik eşraf tipi Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan Türk romanlarında işlenmeye başlanır. Türk romanı, toplumcu gerçekçi sanat anlayışının etki alanını artırmasıyla birlikte toplumda meydana gelen bozulmaların sebeplerine odaklanır. İşte bu odaklanma sonucunda eşraf hegemonyası da bir toplumsal aksaklık olarak eserlerde yer alır. Eşraf sözcüğünün olumlu anlamından sıyrılarak olumsuz bir anlama ulaşması toplum içindeki bazı dinamiklerde meydana gelen değişikliklerle açıklanabilir. Sözcüğün bir yerin zenginlerini karşılaması zaten eşrafın ekonomik durumunu yansıtmaya yeter. Yani zengin olma bir önkoşul niteliğindedir. Bu zenginliğin kullanım amacının değişmesi, zenginliğin siyasi gücün kapılarını aralaması gibi faktörler toplumsal yapıda bazı kırılmalar meydana getirir. Bu kırılmalar sonucunda ortaya çıkan siyasi güç, ekonomik güç, eğlence ve ahbaplık gibi etkenler eşrafın nüfuzunu artırmaya sebep olan unsurlar olarak görülür.

İnci Enginün, romanlardaki memurların çelişkisini şöyle izah eder: "... halk-memur ilişkisini, halk-devlet diye de yorumlamak mümkündür. Halkın devlete olan güveni memurların hizmetlerine bağlıdır. Hâlbuki memur da görevi dışında halktan bir kişidir ve o da halkla aynı sıkıntıları – parasızlık, güvensizlik, mutsuzluk – çekmektedir." (Enginün, 2008: 345). Bu durum gösteriyor ki devlet memurlarının eşraf baskısına maruz kalmasındaki temel sebep ekonomik yetersizliktir. Bunun yanı sıra eşraf tarafından cezalandırılma korkusu da memurların eşraf baskısı altına girme sebepleri arasında yer alır.

1. Ekonomik Güç

Ekonomik güç, eşrafın elinde olan toprak, dükkân, temel üretim malzemeleri gibi maddi zenginliklerin toplamı olarak nitelendirilir. Bu zenginlikler eşrafa büyük paralar kazandırarak eşrafın ihtiyacı olan temel gücü elde etmesinde son derece etkili olur. Bu durumu Nilüfer İlhan şu şekilde açıklar:

"Ekonomik güç; kent, kasaba ve köy gibi yerleşim birimlerinde özneler arası ilişkileri belirleyen ve onları yönlendiren bir niteliğe sahiptir. Bu gücü elinde bulunduran iktidar özneleri, yaşadıkları çevrenin siyasal, sosyal ve kültürel dokusunu şekillendirmekle egemenliğin kendilerinde olduğunu dikkate sunarlar. Kimi zaman bu öznelerin bürokrasiyle işbirliği içinde olmaları, onları güçlü bir konuma getirir. Daha çok kasabalarda varlık gösteren eşraf sınıfı da

ekonomik anlamda düşük gelirli olan özneleri yönetmek ve yönlendirmekle onların üzerlerinde bir egemenlik kurar.” (2018: 134).

Burada kastedilen sadece kasaba halkı değildir. Çünkü kasabada görev yapan memurlar da ekonomik açıdan düşük gelir sınıfına dâhil oldukları için eşrafın yönetmek ve yönlendirmek istediği kitlenin en başında gelmektedirler.

Sadri Ertem (1889 -1943)'in *Çıkrıklar Durunca*¹ (1931) romanında ekonomik gücü elinde bulunduran Sıddıkzâde'nin babası Sıddık Ağa, otuz beş sene Kastamonu valisinin perde çavuşluğunu yapar. Sonrasında ise vilayet meclisi azası olur ve açtığı dükkânla birlikte hızla zenginleşmeye başlar. Arkasına aldığı devlet gücüyle ekonomik gücünü hızla geliştiren Sıddık Ağa, bu sayede bölgenin güçlü isimlerinden biri olarak varlığını devam ettirir. Böyle kazanılan bir servetin varisi olan Sıddıkzâde ise işleri geliştirerek elindeki serveti daha da büyütür. Tabi bu büyüme sadece çalışma esasına bağlı olarak gelişmez. Sıddıkzâde'nin kurduğu bürokratik ilişkiler de bu büyümeye büyük oranda katkı sağlar. Bu durum romanda şöyle anlatılır:

“Sıddıkzâde kazanın en zengini ve hükûmet memurları üzerinde en nüfuzlu adamı idi. Vilayet meclisinde âza, belediye meclisinde âza, ticaret odasında âza, müftünün ahbabı, kaymakamın dostu, kadıyla içtiği su ayrı gitmezdi, nüfus memuru, tapu memuru sanki onun kapısında birer tanrı misafiri, zaptiye ağası onun yaveri idi.” (Ertem, 2012: 50).

Böyle bir profille karşımıza çıkan Sıddıkzâde'nin hem memurları hem de kaza halkını kendisine bağladığı görülür. Böylece her durumda kazanan tarafta yer alır. Bölge halkının temel geçim kaynağı olan tiftik yününü toplayıp İstanbul'a gönderen yine Sıddıkzâde'dir. Ancak Avrupa kumaşlarına olan rağbetin artması ve Sıddıkzâde'nin bu durumdan haberdar olduktan sonra halktan tiftik almaması bazı problemlere sebep olur. Halkın ayaklanmasını önlemek ve kendi kazancını artırmaya devam etmek isteyen Sıddıkzâde, halkın elinde bulunan ve tiftik işlemeye yarayan çıkrıkları haciz yoluyla ortadan kaldırmaya çalışır ve böylece Avrupa kumaşlarının pazarını genişletmek ister. Bu durum ise halk ile hükûmet arasında çatışmalara sebebiyet verir.

Romanın en önemli noktalarından biri de halkın memurlardan çekinmesi olgusudur. Bir İngiliz tüccarı olan Stayvers, Osmanlı devlet teşkilatı üzerine olan düşüncelerini romanda şöyle dile getirir: “... Şark'ta memurun ne demek olduğunu anlamak için Allah'ın bir ordu kumandanı, Peygamberlerin bir devlet idare memuru şeklinde düşünüldüğünü hatırla.” (Ertem, 2012: 64). Bu sözlerle Şark'ın devlet idare yapısı ve halkın bunu algılaması İslamiyet ile bağdaştırılır. Temelde bu düşünce sistematığının yatması memurları halkın gözün-

1. Romandan yapılan alıntılarda şu baskı esas alınmıştır: Sadri Ertem, 2012.

de daha yüksek bir mertebeye ulaştırır. Böylece halkın çekindiği bir memur ve zenginliğini artırmak için devlete sözünü geçirmek zorunda olan eşraf tipi ortaya çıkar. Memurların bu derece itibar görmesinin bir sonucu olarak İngiliz tüccar Stayvers bile ticaretini rahatça yapar. Stayvers, validen aldığı tavsiye mektubu sayesinde Anadolu'nun içlerine kadar rahatça geçer, itibar görür ve işlerini yoluna koyar. Romanda memurların etkisini göstermek için yine Stayvers şu cümleyi kurar: “Orada bir jandarma Roma'daki papadan daha hâkim” (Ertem, 2012: 66). Parlamento usulünün olmamasından dolayı yönetim sisteminin memurların uzun yıllar hüküm sürmesine olanak tanınması memurların bölgede etkin güç olmasının sebeplerinden biridir. Halk, devletin temsilcisi olması sebebiyle, memurlardan çekinir. Bu durum ise memurları kilit bir konuma getirir. Bu kilidi açacak yegâne anahtar ise para ve nüfuz gücüne sahip olan eşrafın elinde bulunur. Bu sebeple memurlar en çok eşraf ile alakadar olur ve onların hegemonik davranışlarından kurtulamaz.

Eşrafın memurları nasıl ve niçin baskı altına aldığı konusu *Çıkrıklar Durunca* romanında bazı temellere dayandırılarak işlenir ve konu bu romanda daha detaylı bir şekilde ele alınır.

Sabahattin Ali (1907-1948)'nin *Kuyucaklı Yusuf*² (1937) romanında düğün ve vicdanlı bir memur olan Kaymakam Selahattin Bey ve ailesinin eşraf tarafından hazin sona nasıl sürüklendikleri anlatılır. Eser, Anadolu'ya yönelen Türk romanlarda görülen Batılılaşma eksenli sorunlardan ziyade daha farklı bir çatışmaya odaklanır: “Sabahattin Ali'nin gördüğü çatışma toplumsal yapıdan kaynaklanır; bir yanda bürokrasi ve eşraf vardır, bir yanda da ezilen halk.” (Moran, 2014: 22). Berna Moran (2014) da odaklandığı konu açısından *Kuyucaklı Yusuf* u öncü bir roman olarak değerlendirir.

Yusuf ve Muazzez'in aşkı etrafında genişleyen romanda Şakir'in Muazzez'i rahatsız etmesi sebebiyle Şakir'le Yusuf arasında ilk çatışma meydana gelir. Basit bir kıskançlığı ve koruma içgüdüsünü barındıran bu çatışma genişleyerek eşrafı ve bürokrasiyi romana katar. Romanda meydana gelecek tehlikeler şu sözlerle aktarılır: “İşte Yusuf'un böylelerden birine, hem de elindeki maddi menbaları tükenmeye vakit bulamamış birine çatması, kendisi için iyi olmayabilirdi.” (Sabahattin Ali, 2021: 34). Şakir ve babası Hilmi Bey, ekonomik güçleri ve nüfuzları sayesinde her türlü ahlaksızlığa eğilimli kişilerdir. Baba oğulun bu ahlaksızlığı yanlarında çalışan Kübra ve annesi üzerinden yansıtılır. Kübra'ya kurulan tuzakta hem Şakir hem de babası Hilmi Bey yer alır. Kübra, Hilmi Bey ve Şakir tarafından tecavüze uğrar. Bu durum sonucunda memurlardan bir destek göremeyeceğini bilen Kübra'nın annesi çareyi Yusuf'un zeytinliğine kaçmakta ve orada çalışmakta bulur. Bu noktada Yusuf,

2. Romandan yapılan alıntılarda şu baskı esas alınmıştır: Sabahattin Ali, 2021.

“çevresindekileri gözeten, koruyup kollayan” biri olarak karşımıza çıkar.

Düzenli ve vicdanlı bir memur olan Kaymakam Selahattin Bey, karısı Şahinde, kızı Muazzez ve evlatlığı Yusuf’la birlikte yaşar. Henüz eşrafın eline düşmemiş Selahattin Bey, Yusuf’un Şakir’i dövmesiyle birlikte olayların içine çekilmeye başlanır. Bir oyunla kumar masasına oturtulan Selahattin Bey, bu gecenin sonunda Hilmi Bey’e epeyce yüklü bir miktar borçlanır. Yılların tecrübesiyle eşrafla yakın ilişkiler kurmaktan çekinen Selahattin Bey, böylece Hilmi Bey’in avucuna düşer. Bu plan Selahattin Bey’in kızı Muazzez’i Şakir’e vermesi için hazırlanır. Ancak Yusuf, arkadaşı Ali’den aldığı parayla Selahattin Bey’in borcunu öder. Tabii bu durum yeni güç gösterilerine ortam hazırlar. Burada Selahattin Bey’in hileli bir şekilde borçlandırılması, eşrafın kişisel arzularını gerçekleştirmek için memurlara kurduğu tuzaklara bir örnektir. Bu örnekte de eşraftan Hilmi Bey, nüfuzunu ve ekonomik gücünü kullanarak ilçenin kaymakamını baskısı altına almış olur.

Ali’nin Yusuf’a maddi destek sağlaması üzerine bir düğünde Ali, Şakir tarafından herkesin ortasında vurulur. Ancak Şakir, çok kısa sürede cezaevinden çıkar ve günlük hayatına devam eder. Bu durum yine eşrafın nüfuzunu kullanarak nerelere ulaşabileceğinin bir göstergesidir. Eşrafın bu gücünden çekinen halk ise Hilmi Bey gibilerinin düşmanlığını kazanmamak için şahitlik yapmayı reddeder. Bu da Şakir’in cezadan kurtulmasında önemli bir etken olur. Yani eşraf maddi gücüne, nüfuzuna ve halkın üzerinde oluşturduğu korku havasına dayanarak devletle olan bütün işlerini istedikleri gibi düzenleyebilir. Bunun yanı sıra maddi kazanç elde etmek isteyen veya düzenlerini bozmak istemeyen memurlar da ister istemez eşrafın isteklerine boyun eğler.

Kaymakam İzzet Bey ve jandarma bölük kumandanı Kadri Bey eşrafın yanında yer alan memur tipi olarak romana yansır. Selahattin Bey’in ölümünden sonra yerine atanan İzzet Bey, Yusuf’u süvari tahsildarı olarak görevlendirir ve böylece onu kasabadan uzaklaştırmaya çalışır. Bu planın arkasında yine kasabanın eşrafi yer alır. İzzet Bey’in atandıktan sonra yaptığı ilk iş eşrafla tanışmak ve arasını iyi tutmak olur.

Romanın sonunda ise Yusuf, eve döndüğünde Kaymakam İzzet Bey’i, Jandarma kumandanı Kadri Bey’i, Şakir ve Hacı Etem’i kendi evinde karısı Muazzez’le âlem yaparken bulur. Muazzez ise sarhoştur. Bunun üzerine Yusuf, önce Şakir’e ve daha sonra odaya rastgele ateş etmeye başlar. Yusuf böylece intikamını alırken, meydana gelen karmaşada Muazzez de vurulur ve ölür. Görüldüğü üzere eşraf, aynı zamanda memurların ve ekonomik sıkıntı içindeki halkın namusunu da istismar etmektedir.

Kuyucaklı Yusuf romanında eşrafın elinde bulunan çeşitli güçlerin toplumsal bir probleme dönüştüğü Yusuf’un yaşadıkları üzerinden anlatılmaya çalışı-

lır. Seyit, şeyh, şih, ağa ve beylerin yaptığı zulümlerin romanı olan Kemal Bilbaşar (1910 -1983)'ın eseri *Cemo* (1966)'da, Sorikoğlu bölge halkını ve ileri gelenlerini nüfuzu altına almış bir ağadır. Zalimliğiyle tanınan Sorikoğlu'na diğer şeyhlerden, seyitlerden ve ağalardan da karışan olmaz. Böylece son derece rahat bir ortamda, karşısında hiçbir engel olmadan yaşar. Kargadüzü köyünden Çakalgediği'ne yerleşecek olan köylüleri töreye karşı geldikleri bahanesiyle göç etmemeleri konusunda sıkıştırır. Köylünün devletle anlaşma yapması üzerine geri adım atan Sorikoğlu, kaymakam vekili sayesinde yeniden olaya dâhil olarak Çakalgediği'ndeki köylülerin tüm mallarını elinden alır. Karşı çıkanları öldürür. Geri kalanlarını ise hapse attırır. Bu durumun başlıca sorumlusu ise kaymakam vekilidir. Onun Sorikoğlu'na yaranma çabası köylünün yerinden ve canından olmasına sebep olur. Hem para hem de silahlı kuvvet açısından oldukça güçlü olan Sorikoğlu, din, töre ve hükûmet gücünü de arkasına almasıyla tam anlamıyla olumsuz bir eşraf rolünü tek başına üstlenir. Kaymakam vekilinin işte bu güçten korkması sonucu halk Sorikoğlu'nun bütün zalimliğiyle mücadele etmek zorunda kalır.

Kemal Tahir (1910 -1973)'in *Bozkırdaki Çekirdek* (1967) romanında Zeynel Ağa'nın hem bulunduğu bölgeyi hem de bu bölgeye yeni gelen Köy Enstitüsü öğretmenlerini tahakküm altına almaya çalıştığı görülür. Zeynel Ağa, köyde kendisinden habersiz kuş uçurtmayan biridir. Yeni yapılacak enstitü çıkarlarına ters düşmektedir. Çünkü Kara Derviş ile birlikte yaptıkları esrar ticaretinin açığa çıkmasını istemez. Kara Derviş'e hutbe verdirerek enstitüye karşı halkın ilgisini yok etmeyi amaçlar. Kara Derviş ise sahtekârlıkla ele geçirdiği araziden elde ettiği esrarı Zeynel Ağa ile birlikte satarak geçimini sürdüren biridir. Enstitü ile yaşanan gerilimler sonucunda Emine Güleç'i kaçırmak ister. Meydana gelen kargaşada Murat eğitmen vurularak ölür. Zeynel Ağa'nın yanında yer alan bir diğer kişi de Cinci Nezir'dir. Kaçakçılık, muskacılık, yalan beyana dayanan dilekçe yazma gibi işlerle uğraşır. Bu üç kahraman da başta Zeynel Ağa olmak üzere kendi ekonomik çıkarlarını ve nüfuzlarını korumaya çalışırlar. Sömürü üzerine kurdukları düzeni devam ettirmek amacıyla hem köylüyü hem de köye gelen memurları çeşitli sebeplerle baskı altına alarak kendi çıkarlarını korumaya devam ederler. Burada birinci faktör ekonomik etkenlerdir. Bu ekonomik gelirin gayrimeşru yollardan elde edilmesi bu kaynağı saklama ihtiyacını ortaya çıkarır. Bu sebeple yöre eşrafını temsil eden Zeynel Ağa'nın en yakınında dinî gücü ellerinde bulunduran Kara Derviş ve Cinci Nezir yer alır.

2. Siyasi Güç

Halide Edip (1882-1964)'in *Vurun Kahpeye* (1926) romanında “Genç ve idealist öğretmen Aliye kasabaya dışarıdan gelen İstanbullu bir kızdır. Millî

Mücadele devam etmektedir. Kasabanın halkı ile eşrafi arasında büyük bir farklılık vardır... Kasaba eşrafından bazıları ona sahip çıkanlara da düşman kesilirler.” (Hayber, 1993: 67). Aliye bir kasabaya öğretmen olarak atanır. Öncelikle beraberinde çalışan bayan öğretmenin tavırlarından ve eğitim sisteminin rahatsız olur. Dönemin şartlarına uygun bir şekilde çağdaş bir eğitim verme arzusunda olan Aliye, görevine bu istekle başlar. Aliye'nin eğitim tarzı kasaba eşrafını rahatsız eder. Eşraf ve memur çocuklarının okulda ayrıcalıklı bir yeri bulunmasına rağmen Aliye bu ayrıma dikkat etmez ve öğrencileri arasında ayırım yapmaz. Eşraftan Kantarcıların Hüseyin Efendi'nin oğlu Sabri'yi okulda kavga çıkardığı için evine gönderir. Bu kasabada daha önce yaşanmamış bir şeydir. Bunun üzerine okula gelen Kantarcıların Hüseyin ile tartışır. Bunun sonucunda Kantarcıların Hüseyin, Aliye'yi kendisine ikinci eş olarak almak için uğraşır. Bu uğraşlar sonuç vermeyince Kantarcıların Hüseyin, Aliye'ye düşman olur.

Aliye'nin eşrafla ikinci çatışması Hacı Fettah ile olur. Hacı Fettah dinin arkasına saklanarak kasabayı etkileyen biridir. Aliye'nin öğrencilerini marşlar okutarak kasabada yürütmesi üzerine Hacı Fettah, Aliye'nin Kuvayımillie'yi desteklemesini bir propaganda aracı olarak kullanır ve Yunanlıların kasabaya girmesinden sonra Aliye'den kurtulacaklarını düşünür. Bu sebeple Yunanlıların kasabaya girmesine gizli gizli destek verir.

Yunanlıların kasabayı ele geçirmesine ve kasabada tutunmasına en büyük destek Hacı Fettah ve Kantarcıların Hüseyin'den gelir. Çünkü Hacı Fettah, Aliye öğretmenin halk tarafından linç edilerek öldürülmesini istemektedir. Böylece dini kendi istediği gibi kullanarak daha da güçlenecektir. Kantarcıların Hüseyin ise Aliye'ye bir şekilde sahip olmaya çalışır. Yunan komutanıyla bu hususta anlaşmaya bile varır. Ancak işlerin istediği gibi gitmediğini fark etmesi üzerine o da Aliye'yi linç ederek öldürme hayalleri kurar.

Romanda bir öğretmen olan Aliye üzerindeki eşraf baskısının iki temel nedeni vardır: Birincisi, eşrafın nüfuzunu korumak için din ve dinî kurumları kullanması; ikincisi ise Aliye'yi cinsel anlamda kullanma isteğidir. Bu istekler, eşrafın öteki yüzünü daha net bir şekilde yansıtır. Eşraf isteklerine ulaşmak için Yunan egemenliği altına girmeyi bile göze alır. Yine aynı eşraf Türk askeri kasabaya girince Türk askerini en önde karşılar ve türlü iftiralarla Aliye'nin linç edilmesini sağlar. Böylece her iki gücün yanında yer alarak kendilerini korumaya çalışırlar. Ancak gerçeklerin öğrenilmesi üzerine Hacı Fettah ve Kantarcıların Hüseyin kasaba meydanında idam edilir. Ancak bu durum eşraf baskısının doğurduğu egemenlik problemini çözmeye yetmez. Nitekim Aliye, eşrafın isteği doğrultusunda öldürüldüğü için eşraf yine kazanan tarafta yer alır.

Bu romanda dinî gücü elinde bulunduran Hacı Fettah, nüfuzunu ve ekonomik gücünü korumaya çalışan Kantarcıların Hüseyin, millî olan ve olmayan siyasi gücü kullanarak kendi çıkarlarını koruma içgüdüsüyle hareket eder, halkı ve memurları kendi istekleri doğrultusunda kullanırlar.

Necati Cumalı (1921 - 2001)'nın *Zeliş* (1959) romanında aşk unsuru üzerinden eşraf, devlet memurları üzerinde baskı kurarak amacına ulaşmak ister. Tütün yetiştirerek geçimini sağlayan Kavalalı Recep, kızı Zeliş'i ekonomik olarak durumu iyi olan Bekir'le evlendirmek ister. Recep, kızını Bekir'e vermek ister ancak Zeliş bu evliliğe yanaşmaz. Bu sebeple Zeliş, tütünlerin hasat zamanında komşusu Cemal'le birlikte kaçır. Bu durum üzerine Bekir, eşraftan ve gayrimeşru işler düzenlemekle ünlü Kör Fehmi'ye başvurur. Bekir'in ekonomik kaynağı Kör Fehmi'nin bu işi kabul etmesinde büyük rol oynar. Ancak Zeliş'i kaçıramayan üstüne bir de izini kaybeden Fehmi aldığı işi başarmak için önce kendisi jandarma çavuşuna, savcı ve hâkime başvurur. Neticenin uzaması sonucunda çareyi iktidar partisi başkanına başvurmakta bulan Fehmi, böylece memurlar üzerinde kurmaya çalıştığı egemenlik kaynağına siyasi bir güç de ekler. Bu siyasi güçle kaymakamın, savcının, hâkimin ve jandarma çavuşunun ilçeden gönderilebileceği ihtimali ortaya çıkar. Ancak siyasi egemenlik kurma teşebbüsü istenilen sonucu vermez. Uzunca bir süre bulunamayan Zeliş'le Cemal bir süre sonra yakalanır. Zeliş'in yalvarmaları sonucu babası Kavalalı Recep, Zeliş'i Cemal'e vermeye razı olur. Böylece memurları istedikleri gibi yönlendirmeye çalışan Bekir ve Kör Fehmi amaçlarına ulaşamazlar.

Romanda bahsedilen bu durumla gücü elinde bulunduran eşrafın memurlar üzerinde her zaman istenilen etkiyi kuramadıkları gösterilir. Ancak kaymakam, savcı, hâkim ve jandarma çavuşunun sürgün edilme ihtimali iktidar partisi başkanı üzerinden okuyucuya iletilir. Bu durum siyasi gücün her zaman memurlar üzerinde bir hegemonya aracı olarak kullanıldığını ve birçok zaman da eşrafın amacına hizmet ettiğini gösterir.

Fakir Baykurt (1929 – 1999)'un *Onuncu Köy* (1961) romanı, halkı uyandırmayı en temel amaç olarak gören öğretmenin karşılaştığı problemlerin anlatıldığı bir romandır. “Doğru söyleyen dokuz köyden kovarlar” sözünden hareketle öğretmen gittiği köylerden sürüle sürüle onuncu köyü bulur. Roman, öğretmenin yedinci köyü olan Damalı'da başlar. Öğretmenin burada çatıştığı başkışı Durana'dır. Durana, köyün topraklarını illegal bir şekilde kendi üzerine geçiren biridir. Bu durum, köylülerle Durana arasındaki gerilimin artmasının temel sebebidir. Ayrıca kız çocuklarının okumasına da karşı olan Durana, bu tavrıyla öğretmenle de bir çatışmaya girer. Bunun üzerine öğretmenin köylünün topraklarını kurtarmak için verdiği mücadele de eklenince Durana ve öğ-

retmen arasındaki problem artmaya başlar. Durana'yı bu pervasız tavırlara sürükleyen en büyük etken şehirdeki memurları ve iktidar partisi başkanı Yunus Bey'i yakından tanınmasıdır. Durana, bu siyasi ilişkilerini kullanarak öğretmeni başka bir köye göndermeyi başarır. Bu sürgünün ardından öğretmenin memurluğu bıraktığı ancak gittiği köylerde köylüyü bilinçlendirme görevinden asla vazgeçmediği görülür.

Bu romandaki temel çatışmayı eşraf ve öğretmen arasındaki uyuşmazlık oluşturur. Eşrafın maddi kazancını yasal olmayan yollardan artırma ve nüfuz alanını genişletme isteğine karşı çıkan öğretmen, eşraf gücü sayesinde bertaraf edilir. Eşrafın yani Durana'nın kanun tanımaz bir hâle gelerek isteklerini gerçekleştirmeye çalışmasının arkasında ise siyasi güç vardır.

3. Araç Olarak Eğlence ve Ahbaplık

Reşat Nuri (1889 – 1956)'nin *Acımak*³ (1928) romanında kasabaya yeni atanan başmuallim Zehra Hanım'ın küçüklüğünde aile hayatında yaşadığı sıkıntılardan hareketle eşraf memur çatışması romana yansır. Ailesiyle ilgilenmeyen düşkün bir tip olan Zehra Hanım'ın babası Mürşid Efendi'nin bu hâle gelmesinin nedeni ilk memuriyet yıllarında eşrafın memurları “bir sünnet çocuğu gibi” avutmalarıyla ve böylece memurlar üzerinde bir egemenlik kurmalarıyla başlar. “Eşraf el birliği ile hükûmeti kendi nüfuzu altına almış, ka'imakamlarda kıpırdamaya mecal bırakmamış, teşkilat gayet mükemmel...” (Güntekin, 1928: 100). Mürşid Efendi'nin ilkelerinden vazgeçmesi ve uçuruma doğru sürüklenmesi öncelikle eşraf, düzene ayak uydurmuş memurlar ve sonrasında da yapmış olduğu evlilik neticesinde meydana gelir. Eşraf ve eşrafın yanında yer alan memurlar Mürşid Efendi'nin ilkelerinden, namusundan ve yaşama arzusundan vazgeçmesine sebep olur. Bu durum Mürşid Efendi'nin hem memuriyetine hem yaşam standartlarına hem de aile yapısına zarar verir. Yani eşrafın memurlar üzerindeki etkisi ve ahlaki olarak kusurlu memurların çokluğu (bürokratik kokuşmuşluk) Mürşid Efendi'nin idealizmini kırarak onu kötü bir sona sürükler. Bu tablo bize gösteriyor ki eşrafın memurlar üzerindeki olumsuz etkisi sosyal hayatta derin yaraların açılmasına sebep olur.

Yaşar Kemal (1922 - 2015)'in *Teneke* (1955) romanında Çukurova Bölgesi'ndeki çeltik ağalarının kendi ekonomik çıkarları için halkın sağlığını göz ardı etmesi ve çıkarlarını koruma adına Çeltik Ağalarının bölgeye gönderilen memurları kendi egemenlikleri altına alma çabaları anlatılır. Yeni Kaymakam Fikret İrmaklı için hazırlatılan ev, karşılama töreni ve yapılan diğer eğlenceler hep çeltik ekimi için verilecek olan ruhsatnamelerin bir an önce hazırlanması içindir. Çeltik Ağaları memur kısmını bu şekilde avuçlarında tutmayı bilir.

3. Romandan yapılan alıntılarda şu baskı esas alınmıştır: Güntekin, 1928.

Tabi çeltik ekim işinin kanunlara uygun olarak yapılmaması, daha fazla kâr elde etme endişesi ağaları bu yollara saptırır. Kasabaya geldiği ilk günlerde hâlimden oldukça memnun olan kaymakam, zamanla gerçeği öğrenir ve Çeltik Ağaları ile amansız bir mücadeleye girişir. Bu durumdan hoşnut olmayan Çeltik Ağaları ile çatışmalar yaşar. Bununla birlikte kasabada uzun yıllardır görülmeyen bir şey meydana gelir. Köylüler istedikleri zaman kaymakamı görülebilirler ve dertlerini anlatabilirler. Bu durum kaymakamın halkın yanında yer aldığına açık bir göstergesidir.

Romanın sonunda Çeltik Ağalarının Ankara ile görüşmesi neticesinde kaymakam Kağızman'a sürülür. Eşraf yine bürokrasiyi devreye sokarak halkın yanında yer alan kaymakamı kendi yörelerinden uzaklaştırmayı başarır. Görülüyor ki memurların tek başlarına verdikleri mücadeleler de kalıcı bir çözüm bulmaya yetmez. Asıl meselenin devletin merkezinde çözülmesi gerekir. Devlet eşrafın etkili olduğu bölgelere bizzat merkezden el atmadığı sürece görevlendirilen memurlar ya eşrafın maşası olacak ya da eşrafın çeşitli baskıları sonucunda görev bölgelerinden uzaklaştırılacaktır. İşte bu durum romanda, eşrafın memurlar ve halk üzerindeki baskısını devam ettirmesinin temel nedeni olarak işlenir.

Kemal Bilbaşar (1910 – 1983)'ın *Yeşil Gölge* (1970) romanı çok partili hayata geçiş sürecinin sosyal hayata yansımalarını anlatan bir romandır. Müezzinoğlu ve Hacı Raif kasabadaki iki güç odağı olarak romanda yer alır. Yozlaşmış bir parti taraftarı olan Müezzinoğlu, nüfuz bakımından kasabanın en etkili kişisidir. Sahibi olduğu "Cevizli Bahçe" kasaba siyasetinin şekillendiği yerdir. Ayrıca bu mekân kasaba memurlarını elinde tutmak isteyen Müezzinoğlu'nun eğlencelerini düzenlediği bir yerdir. Bu eğlencelerle kasabaya yeni gelen memurları kendisine bağlayan Müezzinoğlu, memurlar üzerinde kurduğu egemenliği kendi kişisel çıkarları için kullanır. Bunun en açık örneği de kasabadan geçecek olan demiryolu hattının yerini değiştirme çabasıdır. Çünkü mevcut plana göre demiryolu hattı Cevizli Bahçe'nin içinden geçmektedir. Müezzinoğlu Cevizli Bahçe'yi kaybetmemek için kasaba memurlarını kendi çalışanı gibi görerek onlara çeşitli emirler verir. Ayrıca kasabaya gelen memur ve müfettişleri bu bahçede ağırlayarak bahçeyi kurtarmaya çalışır. Ancak romanın sonunda Cevizli Bahçe'nin yıkılması Müezzinoğlu'nun güç kaybettiğini gösterir. Eserde Müezzinoğlu hem ekonomik hem de siyasal gücü elinde bulunduran eşraf tipinin bir göstergesidir.

Kasabadaki bir diğer güç ise Hacı Raif'tir. O, Cumhuriyet taraftarı bir Atatürkçü olarak görünmesine rağmen yeni kurulacak parti ile yeşil sarıklı fesini kafasına takacağı günlerin hayalini kurar. Böylece değişen yönetimle birlikte Müezzinoğlu'nun yerine geçecek egemen güç olarak kurgulanır.

Cevizli Bahçe, memurlar üzerinde öylesine güçlüdür ki devlet dairesinde işi olan kasabalılar da devlet dairesinden önce Cevizli Bahçe'ye uğrama ihtiyacı duyarlar. Bu sayede işlerinin daha kolay ilerleyeceğini düşünürler. Cevizli Bahçe'nin bu kadar güçlü olmasının bir diğer sebebi de kasabadaki memurların işlerini hakkıyla yapmamaları, kendilerince memuriyetlerini bir keyif aracı olarak kullanmaları yani memurların kişisel vasıflarındaki bazı kusurlardır. Bu durum Müezzinoğlu'nun nüfuzunu artırmasına sebep olur.

Sonuç

Eşraftan diye tabir edilen kişilerin buldukları çevreyi etkilemeleri ve bu çevrede söz sahibi olmalarının tarihi çok eski zamanlara kadar uzanır. Ancak bu süreç zamanla eşrafın kendi çıkarları için halkın karşısında yer alması ve yine eşrafın kendi çıkarları için devlet memurlarını kendi çalışanları gibi algılamasına dönüşür. Bu dönüşümle birlikte eşraf, halk ve memurlar için olumsuz bir anlama bürünür. Bu olumsuzlukların yarattığı toplumsal kırılmalar sonucunda ise konu edebî metinlere de yansır. Bu yansımanın bir neticesi olarak incelemiş olduğumuz Türk romanlarında da genellikle eşraf sözcüğünün olumsuz anlamı ile ilgilenildiği ve eşrafın hem memurlar hem de yöre halkı üzerinde ne tür baskılar kurduğu ve bunları hangi yollarla gerçekleştirdiği konusu Türk romanında sıklıkla işlenir.

Türk romanında eşrafın memurlar üzerindeki baskıyı ekonomik güçle, siyasi güçle veya düzenledikleri eğlencelerle kurduğu görülür. Eşrafın elindeki ekonomik kaynakları memurları elde etmek için kullanması, memurların hayat standartlarının bir yansıması niteliğindedir. Düşük memur maaşlarının memurların geçimini sağlamaya yetmemesi sonucunda eşraf, memurlar üzerinde ekonomik bir güç oluşturur. Memurlar yetmeyen maaşlarını bu yolla tamamlamaya çalışır. Bu durum beraberinde ahlaki problemleri de getirir. Konunun bu açıdan ele alınmasıyla hem yetersiz maaş hem de ahlaki açıdan kusurlu memur tipleri ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu memur tipleri ise eşraf açısından kaçırılmayacak bir fırsat olarak değerlendirilir.

Eşrafın siyasi gücü arkasına almasıyla memurlar üzerinde başka bir baskı mekanizması kurulur. Eşrafın, iktidar partisi ile olan münasebetleri, devletin il ve ilçelerdeki temsilcileri ile olan dostlukları memurlar tarafından bilinir. Zaten eşraf da yeri geldiğinde bu gücü baskı altına almak istediği memurlara karşı kullanmaktan çekinmez. Böylece eşrafa ters düşen memur kısa zamanda memleketin bir başka köşesine sürüleceğini bilir. Bu sebeple rahatının bozulmasını istemeyen memurlar eşrafın olumsuz davranışlarına ve kanun dışı isteklerine bir tepki gösteremezler.

Eşrafın maddi gücüne dayanarak kurduğu eğlence ortamları ise memurları ele almak için kullanılan bir başka yöntem olur. Özellikle yöreye yeni gelen

memurlar üzerinde oldukça etkili olan bu yöntemle eşraf, memurları her açıdan tatmin etmeye çalışır ve neticesinde yine memurları istedikleri şekilde yönlendirerek kendi menfaatlerini korumaya çalışırlar.

Ele alınan Türk romanlarında eşrafın daha çok taşra sayılan bölgelerde etkili olduğu görülür. Bu yerlerin merkezi yönetimden uzak olması nedeniyle düzenli denetimlerin yapılamaması eşraf baskısının daha rahat bir şekilde ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Ayrıca memurların uzun görev sürelerinden dolayı kadrolaşmaların meydana gelmesi de eşrafın memurlar üzerinde uzun soluklu hüküm sürmelerine olanak tanır. Yine uzun görev sürelerinden dolayı memurlar da halk üzerinde etkili bir konuma gelirler.

Türk devlet anlayışının devlet yöneticilerini Tanrı'nın temsilcisi olarak görmesi sonucunda memurlar halkın gözünde daha yüksek bir mertebeye görülürler. Bunun neticesinde memurların ağzından çıkan her kelime devletin bir hükmü olarak değerlendirilir. Böylece memurlar halk üzerinde son derece etkili bir konuma yerleşirler. Memurların özellikle taşrada böyle kilit bir rol üstlenmesi eşrafın dikkatinden kaçmaz. Eşraf; ekonomik güç, siyasi güç, eğlence vb. aracılığıyla memurlar üzerinde egemenlik kurar.

Türk bürokrasisini etkileyen eşrafın memurlar üzerinde baskı kurma çabasının tarihi çok eski zamanlara dayanan bir olgudur. Bu durum edebiyatın da önemli temalarından biridir. Cumhuriyet ilk yıllarından itibaren kaleme alınan romanların birçoğunda (bilhassa toplumcu gerçekçi romanlarda) Türk toplumunun bu realitesi, ana temayı oluşturur. Bu durumun günümüz Türk toplumunda da farklı boyutlar kazanarak devam ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- [Adivar] Halide Edip (2021); *Vurun Kahpeye*, İstanbul: Can Yayınları.
[Güntekin] Reşad Nuri (1928); *Acımak*, İstanbul: Akşam Matbaası.
Baykurt, Fakir (2022); *Onuncu Köy*, İstanbul: Literatür Yayınları.
Bilbaşar, Kemal (2005); *Cemo*, İstanbul: Can Yayınları.
Bilbaşar, Kemal (2015); *Yeşil Gölge*, İstanbul: Can Yayınları.
Cumalı, Necati (1979); *Zeliş*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
Enginün, İnci (2008); *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
Hayber, Abdülkadir (1993); *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
İlhan, Nilüfer (2018); *1960 -1980 Arası Türk Romanında Özne ve İktidar İlişkileri*, Ankara: Gece Kitaplığı.
Kemal Tahir (2011); *Bozkırdaki Çekirdek*, İstanbul: İthaki Yayınları.
Moran, Berna (2014); *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İstanbul: İletişim Yayınları.
Sabahattin Ali (2021); *Kuyucaklı Yusuf*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Sadri Ertem (2012); *Çıkrıklar Durunca*, Konya: Salkımsöğüt Yayınları.
Türk Dil Kurumu (2019); *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Yaşar Kemal (2021); *Teneke*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları